

Anna Myślińska (Muzeum Narodowe w Kielcach)

Chwała młodym bohaterom. Tryptyki *Obrona Lwowa* i *Obrona Płocka* (1936) Stanisława Kaczora Batowskiego ze szkoły w Skarżysku-Kamiennej

W dwudziestoleciu międzywojennym powstało wiele pomników i budowli publicznych upamiętniających wodza Legionów Polskich Józefa Piłsudskiego (1867–1935). Po odzyskaniu niepodległości popularność Piłsudskiego sukcesywnie rosła, w związku ze zwycięską wojną polsko-bolszewicką oraz nieudolnością kolejnych rządów II Rzeczypospolitej. Piłsudskiemu przypisywano cechy genialnego dowódcy, wybitnego stratega, polityka i wizjonera niepodległości, nazywano nieśmiertelnym i równym królom, choć miał on również fanatycznych przeciwników, związanych w większości z Narodową Demokracją i jej liderem Romanem Dmowskim. Po zamachu majowym w 1926 r. i wprowadzeniu rządów autorytarnych kult Piłsudskiego stał się oficjalną ideologią państwową, której rozpowszechnianie nasiliło się jeszcze po jego śmierci¹. Kult Józefa Piłsudskiego był też ważnym elementem wychowania patriotycznego dzieci i młodzieży w szkołach².

Do ważnych obiektów upamiętniających Marszałka Józefa Piłsudskiego w regionie świętokrzyskim należała uruchomiona w sierpniu 1924 r. Państwowa Fabryka Amunicji w Skarżysku-Kamiennej, gdzie produkowano niezbędną dla wyposażenia armii broń i amunicję. Decyzją Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów weszła ona w skład utworzonego przedsiębiorstwa państwowego nazwanego Centralnym Zarządem Wytwórni Wojskowych (CZWW). W latach 30. przy fabryce powstało osiedle pracownicze, tzw. Osiedle Zachodnie, a także Siedmioklasowa

- 1 M. Ziemnowicz, *Wychowanie narodowe czy państwowe i jego istota*, Kraków 1931; S. Rayski, *Genjusz niepodległości. Rocznik 1935*, Lwów 1935; W. Wójcik, *Legenda Piłsudskiego w polskiej literaturze międzywojennej*, Katowice 1986; P. Cichoracki, *Z nami jest On. Kult Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wojsku Polskim w latach 1926–1939*, Wrocław 2001; P. Hauser, *Mit Józefa Piłsudskiego. Narodziny i trwanie legendy*, w: *Dzieje polityczne, kultura, biografistyka. Studia z historii XIX i XX wieku ofiarowane prof. Zbigniewowi Dworeckiemu*, red. L. Trzeciakowski, P. Matusik Poznań 2002, s. 181–190; P. Cichoracki, *Legenda i polityka. Kształtowanie się wizerunku Marszałka Józefa Piłsudskiego w świadomości zbiorowej społeczeństwa polskiego w latach 1918–1939*, Kraków 2005; P. Okulewicz, *Józef Piłsudski. Między apologią a odrzuceniem*, w: M. Kujawska, B. Jewsiewicki, *Historia – Pamięć – Tożsamość. Postaci upamiętniane przez współczesnych mieszkańców różnych części Europy*, Poznań 2006, s. 249–262; J. Szaniawski, T. Płoski, *Marszałek Piłsudski w obronie Polski i Europy*, Warszawa 2008 i inne.
- 2 H. Wójcik-Lagan, *Kult bohatera narodowego. Józef Piłsudski w szkolnej edukacji historycznej w latach trzydziestych XX wieku*, Kielce 2012; też, *Józef Piłsudski i rok 1914 w narracjach szkolnych z lat 30. XX*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2015, t. 7, s. 137–152.

Szkoła Powszechna im. I Marszałka Józefa Piłsudskiego. Szkoła wybudowana została w latach 1933–34. Powstanie Państwowej Fabryki Amunicji w Skarżysku-Kamiennej miało rolę miastotwórczą³. Kompleks fabryczny wzniesiony został z żółtawego piaskowca, ściany zewnętrzne nie były tynkowane. Z podobnego materiału wzniesiono budynki osiedla, a także szkoły, której nadano formy modernizowanego klasycyzmu. Szkoła była dwukondygnacyjowa, zbudowana na wysokim podpiwniczeniu, zwieńczona ścianką kolankową przypominającą renesansową attykę, przesłaniającą płaski dach. Kamienne ściany dzielił rytm dużych, prostokątnych okien, naroża budynku podkreślało boniowanie, poszczególne kondygnacje oddzielały gzymsy kordonowe. Komitet Budowy Szkoły, na wniosek inż. Władysława Stefanowskiego (1887–1949), postanowił „upiększyć” gmach przez umieszczenie na ścianie frontowej tablicy poświęconej Marszałkowi Piłsudskiemu. Z dwóch projektów przedstawionych przez inż. Zygmunta Otto (1874–1944) wybrano drugi projekt tablicy o wartości 8000 zł. Miała ona kształt wydłużonego w pionie prostokąta. W części górnej widniał Orzeł Polski otoczony promieniami światła, wsparty na cokole z datą „R. 1934”, w partii centralnej znajdowało się wgłębione tondo z popiersiem Józefa Piłsudskiego $\frac{3}{4}$ w lewo, w mundurze legionowym i maciejówce na głowie. Poniżej popiersia widniał napis w ośmiu wersach: „SIEDMIO/ KLASOWA/ SZKOŁA/ POWSZECHNA/ IMIENIA/ I MARSZAŁKA/ JÓZEFA/ PIŁSUDSKIEGO”. Tablica została odlana w brązie, część elementów wykonano w miedzi, a konstrukcję w całości z żelaza. Projekt powstał w 1934 r., ale jego realizacja nastąpiła w zimie na przełomie 1935/1936 r. Otwarcie szkoły i odsłonięcie tablicy poświęconej Marszałkowi nastąpiło 17 sierpnia 1936 r.⁴

W dwudziestoleciu międzywojennym walki o Lwów i Płock stawiane były za wzór w wychowaniu patriotycznym dzieci i młodzieży. Młodemu pokoleniu II Rzeczypospolitej starano się wpoić odpowiedzialność za losy Ojczyzny⁵, podkreślano również wysoką doniosłość wychowania harcerskiego dla wojska⁶. Oba miasta – Lwów i Płock – uhonorowane zostały przez Marszałka Piłsudskiego odznaczeniami wojskowymi, Płock Krzyżem Walecznych za bohaterską postawę w wojnie obronnej 1920 r., Lwów Krzyżem Virtuti Militari za obronę miasta w wojnie polsko-ukraińskiej w latach 1918–1919, zachowanie polskości i niezrównane bohaterstwo w wojnie 1920 r.

3 Zob. B. Kasprzyk, *Fabryka tworzy miasto. Wspólna historia Zakładów zbrojeniowych i Skarżyska-Kamiennej*, Skarżysko-Kamienna 2019.

4 Księga Pamiątkowa Siedmioklasowej Szkoły Powszechnej im. I Marszałka Józefa Piłsudskiego. Księga przetrwała okres II wojny światowej, obecnie przechowywana jest w Szkole Podstawowej nr 3 w Skarżysku-Kamiennej, noszącej od 1969 r. imię H. Sienkiewicza, która w okresie przedwojennym nosiła imię I Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego.

5 Zobacz: *Involvement of the Second Polish Republic's Society in Historical Anniversaries*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”. Sectio F: „Historia”, 2016, Vol. 71, s. 181–209; J. Załączny, *Tradycje patriotyczne elementem kształtowania zbiorowej świadomości historycznej w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2017.

6 W. Nekrasz, *Harcerze w bojach w latach 1914–1921. Przyczynek do udziału młodzieży polskiej w walkach o niepodległość ojczyzny 1914–1921*, cz. 2, Warszawa 1931, s. 206.

W 1935 r. Komitet Budowy Szkoły w Skarżysku-Kamiennie zwrócił się do lwowskiego malarza i pedagoga Stanisława Kaczora Batowskiego (1866–1946) o namalowanie dwóch obrazów *Obrona Lwowa* i *Obrona Płocka*, które miały ukazać „Czyn dziecka dla Ojczyzny”⁷. Artysta nigdy nie odwiedził regionu świętokrzyskiego i nie znał tutejszych realiów. Można przypuszczać, że skierowanie do niego zamówienia na obrazy związane było ze znajomością jego dzieł batalistycznych w środowisku wojskowym. Namalował on m.in. wielkoformatowe obrazy dla Muzeum Wojska w Warszawie, np. *Szarża husarii pod Chocimiem* (1929) i *Bitwa pod Zadwórzem* (1931), który to obraz odbił się szerokim echem w II Rzeczypospolitej⁸. Batowski nadał bitwie pod Zadwórzem monumentalną, pomnikową formę, stworzył zastygłą relację z heroicznymi walk. Wizja nieodległego w czasie, tragicznego wydarzenia jest trudna do zobrazowania. Pomnikowa forma walki stanie się charakterystyczna dla kolejnych obrazów ukazujących współczesne bitwy malowane przez artystę. Przed realizacją *Zadwórze* malarz wykonał najpierw w 1929 r. niewielkich rozmiarów szkic⁹, a następnie w 1931 r. wielkoformatową kompozycję (335 x 482 cm). Cechował ją spokój i stoicki dynamizm, który artysta nadał heroicznej walce żołnierzy broniących dostępu do Lwowa.

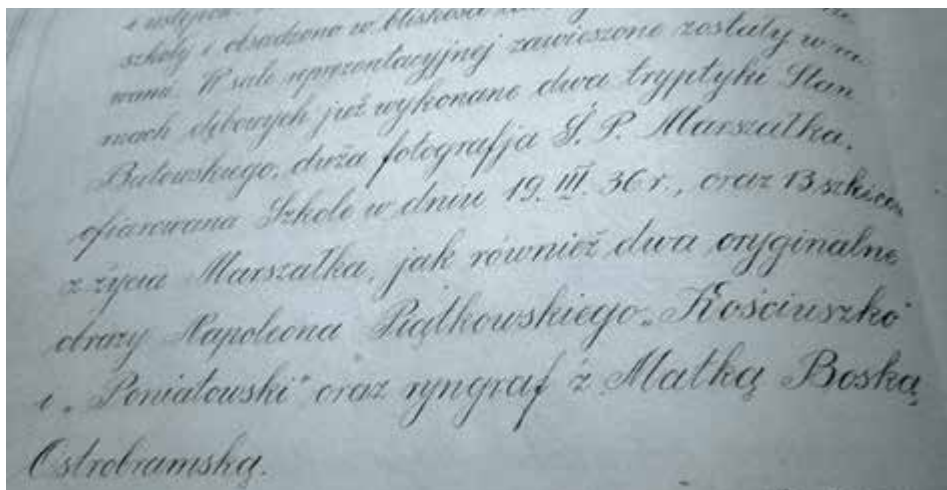
W 1935 r. Komitet Budowy Domu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Kielcach zlecił Batowskiemu namalowanie tryptyku upamiętniającego wkroczenie strzelców do Kielc w 1914 r., który był głównym elementem wystroju gmachu-pomnika. Modernistyczny, nowoczesny budynek, zaprojektowany przez polskiego architekta, urbanistę i teoretyka architektury modernizmu Edgara Norwertha (1884–1950), został wybudowany w latach 1933–35 obok wlotu szosy krakowskiej do miasta, gdzie formujące się wojsko legionowe wkroczyło 12 sierpnia 1914 r. Tryptyk został wykonany na trzech odrębnych płótnach. W części centralnej malarz ukazał kolumnę wojska osiagającą centrum miasta, prowadzoną przez jadących konno oficerów z Józefem Piłsudskim, witaną tłumnie przez mieszkańców (12 VIII 1914). W częściach bocznych przedstawiona została walka strzelców na ulicach Kielc z rosyjskim samochodem pancernym (12 VIII) oraz ostrzał artylerii rosyjskiej na pozycję legionistów

7 Księga Pamiątkowa...

8 Bitwa pod Zadwórzem, nazywana polskimi Termopilami, rozegrana została 17 sierpnia 1920 r. pomiędzy oddziałem 330 polskich obrońców Lwowa pod dowództwem kpt. Bolesława Zajączkowskiego a bolszewicką konną armią gen. Siemiona Budionnego. W heroicznym walce z przeważającymi siłami wroga zginęło pod Zadwórzem 318 Polaków. Ich ofiara nie pozostała daremna, ponieważ powstrzymali podjęcie wojsk bolszewickich do Lwowa i umożliwili przygotowanie miasta do ataku.

9 S. Kaczor Batowski, *Bitwa pod Zadwórzem*, 1929 (szkic), Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, MWP 51066.

w folwarku Czarnów (13 VIII)¹⁰. Program monumentalnego tryptyku był konsultowany przez środowiska wojskowe, o czym świadczy zachowany szkic w technice *en grisaille*¹¹. Pozytywny odbiór dzieła dla Domu WF i PW wpłynął zapewne na skierowanie do Batowskiego zamówienia na dwa kolejne tryptyki, przeznaczone dla szkoły w Skarżysku-Kamiennej. Nie wiadomo, czy formę tryptyku wybrali zamawiający, wzorujący się na tryptyku dla Kielc, czy sam artysta, który specjalizował się w malowaniu oficjalnych tryptyków o tematyce batalistycznej i legionowej. Oba tryptyki dla szkoły w Skarżysku-Kamiennej *Obrona Lwowa* i *Obrona Płocka* powstały na jednym brycie płótna (108 x 229 cm), a poszczególne sceny rozdzielone drewnianymi listwami osadzonymi w ramie. Wyodrębniona w ten sposób część środkowa miała wymiary 108 x 125 cm, a obie części boczne 108 x 52 cm.

Il. 1. Wpis w Księdze Pamiątkowej Siedmioklasowej Szkoły Powszechnej im. I Marszałka Józefa Piłsudskiego w Skarżysku-Kamiennej na temat zawieszenia w Sali Reprezentacyjnej tryptyków *Obrona Lwowa* i *Obrona Płocka* (dziś *Obroncom Płocka*) pędzla Stanisława Kaczora Batowskiego; fot. Anna Myślińska

10 Zobacz: A. Myślińska, *Wejście strzelców do Kielc w 1914 roku w wizji malarskiej Stanisława Kaczora-Batowskiego*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 1998, t. 19, s. 255–274; też, *Tryptyk Kielecki na tle zapomnianych dzieł batalistycznych Stanisława Kaczora Batowskiego*, w: *Z dziejów Kielc w latach 1914–1918*, red. U. Oettingen, Kielce 2004, s. 167–177. Dom WF i PW w Kielcach otworzył gen. Edward Rydz-Śmigły jesienią 1935 r. W 1938 r. przed jego fasadą ustawiono model Pomnika Czynu Legionowego, tzw. Czwórki, wykonany z brązowanego gipsu – zaprojektowany w 1917 r. przez rzeźbiarza Jana Raszkę (1871–1945), zniszczony wkrótce po wybuchu II wojny światowej. Pomnik został odlany w brązie dopiero po odzyskaniu wolności w 1991 r.

11 S. Kaczor Batowski, *Wejście strzelców do Kielc w 1914 roku*, ok. 1935 (szkic), Muzeum Narodowe w Kielcach, MNKi/M/2617/1/2/3. W Sali Kominkowej Domu WF i PW w Kielcach, gdzie eksponowany był tryptyk, zamieniono położenie jego części bocznych w stosunku do ich usytuowania w szkicu, co można prześledzić na podstawie fotografii archiwalnej zamieszczonej w: T. Dybczyński, *Kraina Puszczy Jodłowej*, Lwów br., s. 71.

Dzięki poparciu wspomnianego wcześniej inż. Władysława Stefanowskiego, który był dobrym znajomym Batowskiego, artysta zgodził się namalować oba tryptyki za skromną sumę 2500 zł. Obrazy powstały we Lwowie pomiędzy jesienią 1935 a wiosną 1936 r., a następnie przewiezione do szkoły w Skarżysku-Kamiennej, gdzie 19 marca 1936 r. zostały uroczyście zawieszane w Sali Reprezentacyjnej, po obu stronach dużych rozmiarów portretu fotograficznego Marszałka Józefa Piłsudskiego (il. 1). W sali tej wyeksponowano ponadto trzynaście szkiców z życia Marszałka (nie wiadomo, czy były to szkice rysunkowe, malarskie lub fotograficzne), dwa obrazy namalowane przez bliżej nieokreślonego Napoleona Piątkowskiego *Tadeusz Kościuszko* i *Księżę Józef Poniatowski* oraz ryngraf z Matką Boską Ostrobramską. Sala Reprezentacyjna otrzymała staranne wykończenie, we wnętrzu zamontowano dębową mozaikową podłogę oraz specjalnie wykonane meble biblioteczne¹².

Stanisław Kaczor Batowski (1866–1946) urodził się i zakończył życie we Lwowie (il. 2). W latach 1883–85 studiował w krakowskiej Szkole Sztuk Pięknych u Władysława Łuszczkiewicza i Floriana Cynka. Naukę kontynuował

Il. 2. Stanisław Kaczor Batowski stojący na dachu Pałacu Sztuki w Krakowie; źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe, <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/71830/0e3e1006e272fd71ee0b5bf83eca4c6d/>; dostęp 10.06.2020

za granicą w Akademii Sztuk Pięknych w Wiedniu (1885–87) i w Akademii Sztuk Pięknych w Monachium (1887–89). Dużo podróżował – do Paryża, po Włoszech, Hiszpanii, do Maroka, na Krym i do Stanów Zjednoczonych Ameryki. Był artystą wszechstronnym i niezwykle aktywnym. Specjalizował się w malarstwie batalistycznym, tworzył ponadto pejzaże, sceny historyczne, religijne, rodzajowe oraz portrety. Próbował sił w malarstwie dekoracyjnym, wykonał np. freski w Teatrze Wielkim we Lwowie, namalował również obraz *Cudowna obrona Lwowa przed napadem Chmielnickiego za przyczyną św. Jana z Dukli*, na podstawie którego opracowany został projekt witraża do

12 Księga Pamiątkowa... Napoleon Piątkowski nie figuruje w żadnym ze słowników i leksykonów poświęconych malarstwu okresu międzywojennego. A może chodzi o Henryka Piątkowskiego (1853–1932), ps. Dyrwid, Zgrzyt – malarza, grafika, literata i krytyka sztuki? Malował on portrety, pejzaże, obrazy o tematyce sakralnej, historycznej i sceny rodzajowe. Tej kwestii nie można obecnie rozstrzygnąć bez analizy zaginionych obrazów.

prezbiterium katedry łacińskiej we Lwowie. Zajmował się również ilustrowaniem dzieł Henryka Sienkiewicza i Juliusza Słowackiego, prowadził własną szkołę malarstwa we Lwowie, był członkiem wielu stowarzyszeń, m.in. współzałożycielem lwowskiego Stowarzyszenia Młoda Sztuka (1900) oraz członkiem Zarządu Towarzystwa Sztuk Pięknych we Lwowie. Prace Batowskiego wystawiane były w Krakowie, Warszawie i w rodzinnym Lwowie. Jako rodowity lwowianin, patriota i człowiek zaangażowany w życie swojego miasta, przynajmniej kilkanaście razy malował obronę miasta z lat 1918–19. Okres walk z wojskiem ukraińskim spędził we Lwowie, znał osobiście wielu walczących i wielu poległych obrońców. Choć wielokrotnie podejmował temat walk o miasto, to za każdym razem podchodził doń indywidualnie i nie powtarzał schematów kompozycyjnych. Były to w większości dzieła oficjalne, tryptyki, realizowane na zamówienia rocznicowe, upamiętniające udział jednostek wojskowych w walkach o Lwów, przeznaczone do wystroju Sali Obrony Lwowa (1928), przekształconej później w Muzeum Obrony Lwowa (1938), czy związane z obchodem dwudziestolecia obrony Lwowa w 1938 r. Batowski malował również pojedyncze repliki własnych dzieł poświęconych walkom o Lwów, kompozycje o charakterze osobistym, wynikające z refleksji nad tragicznym losem lwowskiej młodzieży, a także obrazy alegoryczne, w których łączył walkę Orląt Lwowskich z walkami o granice Rzeczypospolitej na Górnym Śląsku czy też z walkami o wolność Polski na przestrzeni wieków. Motywem, który pojawia się na kilku obrazach malarza poświęconych obronie Lwowa, jest postać młodej siostry Czerwonego Krzyża w kornecie na głowie, wynoszącej z pola walki rannego chłopca. W okresie powojennym najbardziej znanym przedstawieniem walk o Lwów nie był jednak żaden z obrazów Stanisława Kaczora Batowskiego, ukrytych po wybuchu II wojny światowej, ale płótno *Orlęta Lwowskie* pędzla Wojciecha Kossaka (1926) znajdujące się w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego. Poza Batowskim obrazy przedstawiające obronę Lwowa z lat 1918–19 tworzyli malarze wywodzący się ze Lwowa lub ze Lwowem związani. Należeli do nich wspomniany Wojciech Kossak (1856–1942), Kazimierz Olpiński (1875–1936), Kazimierz Sichulski (1879–1942), Mieszko Mieczysław Jabłoński (1892–1965) i Wiktor Gutowski (1884–1971), a także ilustratorzy literatury na temat walk lwowskich, m.in. Kamil Mackiewicz (1886–1931), Zygmunt Kurczyński (1883–1954) i Rudolf Mękicki (1887–1942). Znane niegdyś szeroko obrazy walk lwowskich zostały niemal zapomniane¹³. W pamięci społecznej funkcjonowały krótko, jedno kilkanaście lat, inne zaledwie kilkanaście miesięcy. Po zakończeniu II wojny światowej nie wolno było przypominać polskiego dziedzictwa na Kresach Wschodnich, a większość mieszkańców przesiedlona została na Ziemię Zachodnią. Oderwani od swojego miejsca na ziemi, z biegiem lat zapominali powoli o istnieniu obrazów walk lwowskich. Dopiero po odzyskaniu wolności w 1989 r. obrazy ukazujące obronę Lwowa zaczęły ukazywać się na rynku sztuki. Ocalone niegdyś dzieła, później zapomniane, przywożone były ukradkiem do Polski i wstawiane do domów aukcyjnych. Część z nich nie mogła już

13 Zob.: A. Myślińska, *Obrona Lwowa w malarstwie polskim 1918–1939*, Kielce 2018.

powrócić do miejsca swojej ekspozycji, ponieważ Lwów znalazł się w powojennym porządku politycznym w granicach Ukrainy. Tryptyki ze Skarżyska-Kamiennej przebyły podobną drogę. Po odzyskaniu wolności i narodzinach rynku sztuki jeden z tryptyków ze szkoły w Skarżysku-Kamiennej został zakupiony do zbiorów muzealnych, drugi wystawiony w jednym z domów aukcyjnych w Warszawie, oba jako pochodzące ze zbiorów prywatnych. Zapotrzebowanie na tematykę lwowska było ogromne, a przedwojenne miejsce przechowywania dzieł zapomniane.

Walki o Lwów rozegrały się w czasie wojny polsko-ukraińskiej z lat 1918–19, której podłożem było dążenie Polaków do odzyskania dawnych ziem i ustalenia wschodnich granic Rzeczypospolitej, a starania Ukraińców dotyczyły wydzielenia państwa ukraińskiego z obszaru wchodzącego dotychczas w skład Austro-Węgier. U schyłku Wielkiej Wojny wielonarodowe imperia należały już do przeszłości, a na terenach zamieszkiwanych przez różne narody, tzw. mieszaniny narodowe, dochodziło do konfliktów na tle etnicznym i prób narzucenia siłą zwierzchności¹⁴. W pierwszej obronie Lwowa walki trwały od 1 do 22 listopada 1918 r., a obroną dowodził por. Czesław Mączyński. Miasto oswobodziła przybyła z Przemyśla odsiecz wojska polskiego w sile 1300 ludzi, dowodzona przez płk. Michała Karaszewicza-Tokarzewskiego. W heroicznych zmaganiach do 22 listopada po stronie polskiej wzięły udział 6022 osoby, w tym ponad 1374 uczniów, studentów i harcerzy; najmłodsze Orłęta Lwowskie miały od 9 do 13 lat. Bilans strat był ogromny, zginęło lub zmarło od ran prawie 500 osób, a ok. 700 odniosło rany. Druga obrona Lwowa rozpoczęła się wkrótce po oswobodzeniu Lwowa, od ataku strzelców siczowych na polski posterunek na Persenkówce 28 grudnia 1918 r., a walki trwały aż do końca kwietnia 1919 r. Obroną miasta dowodził gen. Tadeusz Rozwadowski, mianowany 17 listopada 1918 r. przez Józefa Piłsudskiego dowódcą nad wojskiem polskim w Galicji Wschodniej. Artyleria ukraińska prowadziła ostrzał miasta, trwały zaciekle walki o małe miejscowości położone w pobliżu Lwowa. Oswobodzenie miastu przyniosła odsiecz Wojska Polskiego, którą dowodził gen. Wacław Teodor Iwaszkiewicz-Rudoszański¹⁵.

Tryptyk *Obrona Lwowa* dla Skarżyska-Kamiennej (il. 3) namalowany został w zimowej scenerii (1 listopada 1918 r. we Lwowie spadł śnieg), w wąskiej, choć typowej dla Batowskiego gamie barw: ugrów, tonów brunatnych, szarości, zgaszonych zieleni, bieli i błękitu. Batowski znał ukształtowanie terenu i budowę rodzinnego miasta. W części środkowej dzieła przedstawił walkę Orłąt na przedmieściu

14 J.W. Müller, *Przeciw demokracji. Idee polityczne XX wieku w Europie*, tłum. J. Majmurek, Warszawa 2016, s. 34.

15 Zob.: A. Próchnik, *Obrona Lwowa od 1 do 22 listopada 1918 roku*, Zamość 1919; M. Kozłowski, *Zapomniana wojna. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią*, Kraków 1990; M. Klimecki, *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*, Warszawa 2000; S.S. Nicieja, *Lwowskie Orłęta. Czyn i legenda*, Warszawa 2009 i inne.

Il. 3. Stanisław Kaczor Batowski, *Obrona Lwowa* (wtórny tytuł *Orleńskie Lwowskie*), 1936 (strata wojenna); źródło: <https://onebid.pl/pl/auktion/154/lot/52/stanislaw-kaczor-batowski-tryptyk-orleta-lwowskie-1936>; dostęp 10.06.2020

Persenkówka, w zadrzewionym terenie zachodniej części miasta. Spoza naturalnego wzniesienia obrońcy prowadzą ostrzał z długiej broni, stojąc i przyklękając na ziemi. Na polu walki widać poległych, jednego z rannych ewakuuje na tyły młodziutka siostra Czerwonego Krzyża wraz z jednym z obrońców. W tle znajduje się budynek nakryty czterospadowym dachem z niewielką wieżyczką, w oddali majaczą wieże kościoła św. Elżbiety. Na lewym skrzydle ukazany został ranny młodzieniec z karabinem w dłoni, siedzący na ziemi i wsparty o bezlistne drzewo, a w tle pokryty śniegiem Park Kilińskiego. Na prawym skrzydle malarz przedstawił walkę polskich obrońców w okopach na Wysokim Zamku, z ciałami poległych leżącymi na ośnieżonym pierwszym planie i rozległą panoramą Lwowa w tle, w której góruje kopuła kościoła Dominikanów, wieża katedry łacińskiej i wieża ratusza. Wroga, z którym walczą Orlęta, Batowski nie ukazał, ale uwidocznił jego działania w stratach zadawanych w polskich szeregach¹⁶. W prawym dolnym narożu części środkowej artysta umieścił swój podpis: *Batowski / 1936*. W dokumentach ze spuścizny po synu malarza Henryku Batowskim (1897–1999) – historyku i sławie, profesorze Uniwersytetu Jagiellońskiego – przechowywanych w Archiwum Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie zachowała się fotografia omawianego tryptyku wspartego na sztaludze w pracowni malarza, z odręczną adnotacją na odwrocie: „Do szkoły w Skarżysku-Kamiennej”¹⁷ (il. 4). Za bohaterską postawę ludności cywilnej w pierwszej i drugiej obronie Lwowa z lat 1918–19, a szczególnie Orląt Lwowskich, zachowanie polskości miasta oraz heroiczne walki w Wojnie polsko-bolszewickiej 1920 r. Lwów został odznaczony *Krzyżem Virtuti Militari*. Dekorację herbu Lwowa przez Józefa Piłsudskiego (22 listopada 1920 r.) przedstawia obraz Batowskiego powstały wkrótce po uroczystości na podstawie fotografii (il. 5). Znany jest jedynie z reprodukcji w dziele *Semper Fidelis*, wydane we Lwowie w 1930 r.¹⁸

Walki o Płock prowadzone były w wojnie polsko-bolszewickiej w dniach 18 i 19 sierpnia 1920 r. Atak sowieckich oddziałów na Płock poprzedzony został nieudanym wypadem załogi Płocka 17 sierpnia w kierunku Bielska i Bodzanowa. Po rozbiciu polskich formacji do miasta weszły oddziały 54 brygady strzelców, a od strony Włocławka do szturm przystąpiły 10 i 15 Dywizja Kawalerii Gaj-Chana. 18 sierpnia walki toczyły się w wielu punktach miasta, na rogu ul. Tumskiej i Sienkiewicza, na pl. Floriańskim i pl. Kościuszki, na ulicy Grodzkiej, przy pl. Kanonicznym, przy Gimnazjum Żeńskim im. hetmanowej Reginy Żółkiewskiej, na rynku, w rejonie szpitala św. Trójcy, w okopach koło kościoła „Stanisławówka”.

16 W podobny sposób odnosił się wcześniej do wroga, sprawcy śmierci i zniszczenia, Artur Grottger w słynnych cyklach rysunkowych *Warszawa I* (1861), *Warszawa II* (1862), *Polonia* (1863) czy *Lithuania* (lata 1864–1866).

17 Archiwum Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, Spuścizna po Henryku Batowskim, sygn. K-III-151, nr 29994, na odwrocie z odręczną adnotacją malarza „Dla szkoły w Skarżysku-Kamiennej”.

18 *Semper Fidelis. Obrona Lwowa w obrazach współczesnych*, oprac. W. Mazanowska, przedm. S. Łempicki, Lwów 1930, tab. 210.

Il. 4. Stanisław Kaczor Batowski, fotografia archiwalna tryptyku *Obrona Lwowa* (1936) w pracowni artysty we Lwowie, Archiwum Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, Spuścizna po Henryku Batowskim; źródło: A. Myślińska, *Obrona Lwowa w malarstwie polskim 1918–1939*, Kielce 2018

Il. 5. Stanisław Kaczor Batowski, *Dekoracja herbu Lwowa Krzyżem Virtuti Militari w dn. 22 listopada 1920 r., po 1920 (zaginiony)*; źródło: *Semper Fidelis. Obrona Lwowa w obrazach współczesnych*, oprac. W. Mazanowska, przedm. S. Łempicki, Lwów 1930

Flotylla pod dowództwem por. Stanisława Nahorskiego ostrzeliwała bolszewików ogniem ze statków Floty Wiślanej „Minister”, „Wawel” i „Stefan Batory”. Walki nie ustawały przez całą noc, bolszewicy dokonali wielu mordów i gwałtów na ludności cywilnej. Około godziny trzeciej w nocy nadciągnęła odsiecz batalionu 102 Pułku Strzelców Podhalańskich, wspomaganych przez baon kowieńskiej piechoty i kompanię słucką. W godzinach przedpołudniowych 19 sierpnia 1920 r. Płock był wolny¹⁹. Udział w walkach przeciw bolszewikom brała ludność cywilna, szczególnie dzielną postawą wykazały się płockie kobiety oraz kilkunastoletni uczniowie i harcerze – Orleńskie Płockie. W ofensywie bolszewickiej zginęło 200 obrońców miasta, a 400 zostało rannych. 10 marca 1921 r. Naczelnik Józef Piłsudski odznaczył Płock Krzyżem Walecznych „za zachowanie męstwa i siły woli w ciężkich i nadzwyczajnych okolicznościach, w jakich znalazło się miasto, za męstwo i waleczność”²⁰.

Tryptyk *Obrona Płocka* (obecnie *Obróńcom Płocka*) przysporzył artyście dużo więcej problemów, ponieważ nigdy nie odwiedził Płocka, nie znał jego realiów krajobrazowych i architektonicznych (il. 6). Można przypuszczać, że otrzymał od zamawiających obraz fotografie lub pocztówki z widokami miasta, materiały archiwalne, a także portrety fotograficzne harcerzy Tadeusza Jeziorowskiego i Józefa Kaczmareckiego. Batowski już wcześniej malował współczesne obrazy historyczne na podstawie archiwaliów, jak choćby tryptyk *Wejście strzelców do Kielc w 1914 r.* (1935)²¹. W centralnej części tryptyku *Obróńcom Płocka* przedstawił scenę dekoracji przez Naczelnika Józefa Piłsudskiego Krzyżami Walecznych bohaterów walk o Płock. Oprócz fotografii archiwalnych mógł wykorzystać wkładkę fotograficzną

19 Zob.: J. Szczepański, *Płock podczas wojny polsko-rosyjskiej 1920 roku*, „Notatki Płockie” 1993, t. 38, nr 2 (155), s. 12–19; G. Gołębiowski, *Obrona Płocka przed wojskami bolszewickimi 18 i 19 sierpnia 1920 r.*, Płock 2015; G. Gołębiowski, *Płock 1920*, Warszawa 2018 i inne.

20 W czasie uroczystości Ordery Militari otrzymali: mjr Janusz Mościcki, mjr Albert de Buré, mjr. Zygmunt Bohusz-Szysko, kpt. Wojciech Wierzbowski, pośmiertnie kpt. Mieczysław Głogowiecki, kpt. Henryk Bigoszt, rtm. Czesław Smoczyński, rtm. Edward Czuruk, por. Konstanty Hartingh, ppor. Zbigniew Brodziński, pchor. Henryk Kleinert, sierż. Walerian Lisiecki, kpr. Antoni Młynarczyk, szer. Józef Tosiek, szer. Edward Srebrzyński, kanonier Leon Wasilewski i – chyba nieobecny w Płocku – mjr rez. dr Gustaw Przychocki. Do odznaczonych należały również 64 osoby odznaczone Krzyżami Walecznych: Marcelina Rościszewska, Janina Landsberg-Śmieciuszewska, gen. Mikołaj Osikowski, płk Józef Lewszewski, mjr Janusz Mościcki, kpt. F. Waluszewski, kpt. H. Gruber, por. I. Achmatowicz, por. B. Hoff, chor. Jan Sekunda, kpr. Hatała, Tadeusz Świecki, Karol Mierzejewski, Tadeusz Włoczkowski z Sierpeca, Wacław Dobiszewski, sierż. Władysław Nowicki, plut. mar. Antoni Sikorski, żandarmi: Stefczyk, plut. Ignacy Nowogórski i Bednaruk, artylerzyści: por. Kazimierz Kozicz, bomb. Pośpieszył, kan. Bargielski oraz harcerze: Józef Kaczmarecki i Tadeusz Jeziorowski. Za: G. Gołębiowski, *Obrona Płocka przed wojskami bolszewickimi 18-19 sierpnia 1920 r.*, Warszawa 2015, s. 184, 185 i 217–230.

21 Stanisław Kaczor Batowski nigdy nie był w Kielcach, ale na oficjalnym tryptyku *Wejście strzelców do Kielc w 1914 roku* (ok. 1935 r.) ze znanstwem przedstawił przestrzeń i architekturę miasta. Realia kieleckie malował na podstawie dostarczonych przez zleceniodawców materiałów archiwalnych. W scenie głównej odwzorował portrety dowódców wojska legionowego, z Józefem Piłsudskim na czele. W grupie ludności witającej żołnierzy umieścił postaci anonimowe oraz rodziny Żygulskich z dwójgiem dzieci – znanych mu mieszkańców Lwowa.

z książki *O uczniu żołnierzu* (1922), w części centralnej ze sceną dekoracji odznaczonych przez Józefa Piłsudskiego na tle cerkwi oraz pozowanymi portretami harcerzy T. Jeziorowskiego i J. Kaczmarzkiego po bokach²². We wspomnianej książce przybliżone zostały również sylwetki obu bohaterskich chłopców²³.

W szeregu postaci przedstawionych na obrazie widnieją od lewej strony: komendantka Narodowej Służby Kobiet Polskich w Płocku Marcelina Rościszewska i przewodniczący Obywatelskiego Komitetu Obrony Państwa na powiat płocki Tadeusz Świecki. Dalej znajdują się postacie czterech harcerzy, z których jeden, zasłonięty przez J. Piłsudskiego, to Józef Kaczmarzski, a odznaczanym jest Tadeusz Jeziorowski. Nie wiadomo, kim są dwaj pozostali harcerze, ponieważ na fotografii archiwalnej z uroczystości pomiędzy T. Świeckim a J. Kaczmarzskim nikt więcej nie stał. Można przypuszczać, że dodanymi przez malarza postaciami mogą być harcerze Antoni Gradowski i Stefan Zawidzki, odznaczeni Krzyżami Walecznych pośmiertnie. W ten sposób Komitet Budowy Szkoły w Skarżysku-Kamiennej chciał podkreślić liczny udział harcerzy w walce z bolszewikami. Poza przedstawioną na obrazie czwórką Krzyże Walecznych otrzymało jeszcze dziewięciu harcerzy²⁴. Na wprost J. Piłsudskiego, wśród oficerów oddających honory, znajduje się postać kpt. Mariana Przyłuskiego.

Na fotografii archiwalnej ze zbiorów Muzeum Mazowieckiego w Płocku dekoracja obrońców miasta uwieczniona została na tle cerkwi Przemienienia Pańskiego (il. 7), wybudowanej w latach 1865–67 przez Bronisława Brodzic-Żochowskiego (1836–1911). Od 1919 r. cerkiew zamieniono w kościół garnizonowy i być może dlatego uroczystość odbyła się przed jej fasadą, po zakończeniu mszy polowej. Można się zastanawiać, czy nie chodziło jednak o coś jeszcze, czy miejsce przed cerkwią nie zostało wybrane dlatego, by podkreślić rangę zwycięstwa Polaków nad Rosją sowiecką? Kilka lat później, w 1929 r. cerkiew w Płocku została rozebrana, a z panoramy miasta usunięty został symbol panowania carskiego na ziemiach polskich związany z prawosławiem. Tak działo się w wielu miastach II Rzeczypospolitej, również w Kielcach, gdzie w 1933 r. rozebrano cerkiew Wozniesieńską, wybudowaną w latach 1867–70 na potrzeby garnizonu wojskowego i napływającej do miasta rosyjskiej kadry urzędniczej. Architektura będąca przypomnieniem niewoli narodowej została usunięta również przez Batowskiego. Zapewne to zamawiający tryptyk polecieli artyście umieścić w tle sceny nowoczesny, anonimowy budynek, z rytmem prostokątnych okien. W dwudziestoleciu międzywojennym Polska przechodziła

22 *O uczniu żołnierzu*, oprac. K. Konarski, Warszawa – Lwów 1922, wkładka po s. 96, za: G. Gołębiewski, *Obrońcom Płocka z sierpnia 1920 roku. Nieznany obraz Stanisława Batowskiego*, „Notatki Płockie” 2003, t. 48, nr 2 (195), s. 24, przypis 7.

23 *O uczniu żołnierzu...*, s. 167–169, 178, 179.

24 G. Gołębiewski, *Obrońcom Płocka...*, s. 33.

Il. 6. Stanisław Kaczor Batowski, *Dekoracja herbu Lwowa Krzyżem Virtuti Militari w dn. 22 listopada 1920 r., po 1920 r. (zaginiony)*; źródło: *Semper Fidelis...*

Il. 7. Dekoracja Krzyżami Walecznych uczestników walk o Płock w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 r. przez Naczelnika Józefa Piłsudskiego (10.03.1921); Muzeum Mazowieckie w Płocku, nr inw. MMP KWM 3849

przemiany modernizacyjne, dlatego należało wskazywać społeczeństwu nowe, przyszłościowe cele, a fundament wolności państwa – odzyskanie niepodległości i zwycięstwo nad Rosją sowiecką – połączyć z kierunkiem jego rozwoju²⁵.

W częściach bocznych tryptyku *Obróńcom Płocka* przedstawione zostały epizody z walk o miasto w dniach 18 i 19 sierpnia 1920 r., z udziałem harcerzy Józefa Kaczmarzkiego i Tadeusza Jeziorowskiego. Na lewym skrzydle widnieje sylwetka chłopca w bluzie harcerskiej (T. Jeziorowski) biegnącego z paczkami [naboi? – A.M.] w kierunku grupy harcerzy prowadzących ostrzał spoza niewielkiego murku. W głębi, po prawej stronie, znajdują się zabudowania w otoczeniu pojedynczych drzew, a w górze partia pogodnego nieba z białymi obłokami. Według relacji z walk T. Jeziorowski w dniach 15–20 sierpnia 1920 r. jako ochotnik i łącznik bojowy dostarczał obrońcom amunicję na barykady. Gdy obsada jednej z pozycji została wybita, Jeziorowski włożył za sobą i ocalił karabin maszynowy, został wówczas poważnie ranny²⁶. Na przeciwległym skrzydle przedstawiony został ranny chłopiec (J. Kaczmarzki) ubrany w bluzę harcerską, leżący z karabinem przy drodze, wsparty na prawej ręce, z lewą przyciśniętą do piersi. W głębi widać oddalający się konno oddział bolszewików oraz panoramę Płocka z wieżami katedry pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i partią zachmurzonego nieba. Józef Kaczmarzki pełnił funkcję ordynansa bojowego, dostarczał meldunki i amunicję na linię Płock – Trzepowo oraz ewakuował rannych. Gdy baon por. Mieczysława Głogowieckiego został otoczony przez przeważające siły bolszewików, starał się przedrzeć z meldunkiem do Płocka. Został schwytany przez bolszewików, dwukrotnie postrzelony w twarz i piersi, dwukrotnie cięty szablą w głowę i usta, był bity kolbami karabinów²⁷. Scena przedstawia rannego Józefa Kaczmarzkiego i oddalających się bolszewików. W dolnym prawym narożu tej części tryptyku malarz umieścił sygnaturę: *S. Batowski/ Lwów 1936 r.*

Tryptyk *Obróńcom Płocka* namalowany został impastowymi pociągnięciami pędzla, charakterystycznymi dla Batowskiego (il. 6). Barwy kompozycji są zgodne z porą letnią, ale również z paletą barw chętnie stosowanych przez malarza: ugrów, szarości, zieleni, błękitu i bieli. Tryptyk *Obrona Lwowa* wygląda nieco delikatniej, z występującym lokalnie płynnym zespoleniem barw. Zimowa sceneria determinuje

25 Zobacz: I. Luba, *Duch romantyzmu i modernizacja. Sztuka oficjalna II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2013.

26 Tadeusz Zygmunt Jeziorowski (1908–1939) wybrał karierę wojskową. W 1934 r. uzyskał kwalifikację na pilota myśliwskiego, od 15 września 1937 r. był dowódcą 133 Eskadry Myśliwskiej rozformowanej w październiku t.r., następnie pierwszym dowódcą 161 Eskadry Myśliwskiej we Lwowie. Od 1 XII 1938 r. był oficerem taktycznym III Dywizjonu Myśliwskiego 6 Pułku Lotniczego. W 1939 r. walczył w kampanii wrześniowej. W stopniu porucznika pilota na stanowisku oficera taktyczno-operacyjnego przydzielono go do 6 Dywizjonu Myśliwskiego Armii „Łódź”. 4 września w Widzewie-Ksawerowie został zestrzelony. Za: T. Ruzikowski, *Tadeusz Zygmunt Jeziorowski, w: Młodzież w walce o niepodległość i granice państwa polskiego 1914–1920*, s. 27, 28.

27 G. Gołębiowski, *Tadeusz Jeziorowski i Józef Kaczmarzki – bohaterscy obrońcy Płocka w 1920 r.*, „Notatki Płockie” 1998, t. 43, nr 1 (174), s. 26.

przewagę bieli i ugrów. Warstwa malarska została wtórnie pogrubiona podczas przeprowadzanych zabiegów konserwatorskich. Oszczędne środki malarskie obu kompozycji, stoicki dynamizm scen bitewnych oraz niewielki dystans czasu, jaki dzielił uczniów szkoły od przedstawionych Orląt Lwowskich i Orląt Płockich pozwalały odbiorcom znaleźć się w kręgu bohaterskich obrońców. Przekaz historyczny dominuje w obu dziełach nad walorem artystycznym. Scena główna tryptyku *Obrońcom Płocka* namalowana została na podstawie fotografii archiwalnej, przekształconej dodatkowo według sugestii zamawiających. Nieco więcej swobody można zaobserwować w częściach bocznych tego tryptyku, ukazanych na tle pejzażu. Wymiary tryptyków *Obrona Lwowa* i *Obrońcom Płocka* są takie same (108 x 229 cm), przy czym obraz ukazujący walki płockie został wtórnie rozcięty w okresie powojennym na trzy części.

1 września 1939 r. wybuchła II wojna światowa, naloty bombowe na Skarżysko-Kamienną rozpoczęły się już w pierwszych dniach wojny²⁸. Bomby zrzucone zostały na Państwową Fabrykę Amunicji, uszkodziły również część zabudowy miasta i budynek szkoły, w której wybuchł pożar. Wyposażenia Sali Reprezentacyjnej zapewne już tam nie było. Przed wkroczeniem wojska niemieckiego jej wystrój został zdemonstrowany i przekazany kilku zaufanym osobom na przechowanie. Tryptyki zostały odpięte od blejtramu i zrolowane, bo w taki sposób łatwiej było je ukryć. Najpierw przechowywane były w Skarżysku-Kamiennej, później przewiezione do Warszawy. Pozostałe obiekty Sali Reprezentacyjnej również ukryto, w tym Księgę Pamiątkową Siedmioklasowej Szkoły Powszechnej im. I Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego. Zabezpieczenie wystroju sali było działaniem ryzykownym, zagrażającym bezpieczeństwu osób, które zdecydowały się chronić obiekty ważne dla lokalnej wspólnoty. Dla większego bezpieczeństwa tryptyki były zapewne oddzielnie przechowywane, ale przedstawiona relacja może być oparta jedynie na przypuszczeniach, ponieważ nie zachowały się żadne dokumenty na ten temat. Zniszczenia budynku szkoły wkrótce zostały naprawione. Już 28 stycznia 1940 r. dawną Szkołę Powszechną zajmuje przybyły do Skarżyska oddział SS. Od 11 lutego zaczyna tam działać „sąd” policyjny, składający się trzech esesmanów, a w suterenach przetrzymywani byli więźniowie. Koniec wojny zastał szkołę w opłakanym stanie.

Po wyzwoleniu los obu tryptyków pozostawał nieznany, a z biegiem lat ich istnienie zatarło się w ludzkiej pamięci. Do wybuchu II wojny światowej eksponowane były w budynku szkoły przez niespełna trzy lata, a ślad po ich istnieniu zachował się jedynie w ocalonej z pożogi wojennej Księdze Pamiątkowej. Miała ona ogromną wartość historyczną i to dzięki umieszczonym w niej zapisom można było odnaleźć i zidentyfikować oba tryptyki. W okresie powojennym nikt nie

28 B. Juchniewicz, *Kronika. Państwowa Fabryka Amunicji w Skarżysku-Kamiennej*, t. I/II, Skarżysko-Kamienna 2014, s. 96, 97. *Historia miasta Skarżysko-Kamienna – II wojna światowa*, <http://www.skarzysko24.pl/miasto-i-powiat/historia/942-historia-miasta-skarzysko-kamienna-ii-wojna-swiatowa.html>; dostęp 14.01.2020.

poszukiwał tryptyków, a osoby przechowujące je w swoich domach bały się ujawnić ich istnienie w obawie przed represjami władzy komunistycznej. Był to okres, w którym chciano wymazać z pamięci polskiego społeczeństwa postać Józefa Piłsudskiego, walki wojska legionowego i polskość Lwowa. Po przemianach wolnościowych powstał w Polsce w latach 90. XX w. rynek sztuki, wówczas osoby przechowujące tryptyki, a może już ich dzieci lub spadkobiercy, postanowili spieniężyć ocalone i zapomniane dzieła. Tryptyki nie były odnotowane w Katalogu Strat Wojennych, prowadzonym przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Narodowy Instytut Muzealnictwa, ponieważ zostały zapomniane. Oba wypłynęły na rynku sztuki jako dzieła pochodzące ze zbiorów prywatnych.

W 1994 r. tryptyk *Obroncom Płocka* został zakupiony do Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie od mieszkańca stolicy, który według posiadanych dokumentów nabył go trzy lata wcześniej od osoby prywatnej. Dla zatarcia źródła pochodzenia dzieło zostało podzielone na trzy odrębne części i nabite na trzy blejtramy. Ślad po ingerencji w dawną postać tryptyku jednak pozostał, ponieważ żadna z części nie posiada zakładów płótna w miejscu przecięcia: część środkowa po obu stronach, a części boczne od środka kompozycji. Tryptyk *Obrona Lwowa*, oznaczony wtórnym tytułem *Orleń Lwowski*, wystawiony został w 2016 r. w jednym z domów aukcyjnych w Warszawie, również jako dzieło pochodzące ze zbiorów prywatnych²⁹.

W regionie świętokrzyskim ktoś jednak poszukiwał tryptyku *Obrona Lwowa*, powoli odradzała się świadomość obecności obu dzieł w szkole w Skarżysku-Kamiennej. W 1994 r. autorka tekstu zapoznała się z udostępnioną przez kielczankę Amelię Sołtysiak przedwojenną wkładką do „Przewodnika Katolickiego”, ukazującą tryptyk *Obrona Lwowa* stworzony dla Skarżyska-Kamiennej. W tym samym roku ukazał się artykuł w „Gazecie Kieleckiej”, który miał pomóc w ustaleniu losów tego tryptyku³⁰. W 1997 r. autorka na zlecenie Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Kielcach zakładała karty ewidencyjne zespołu budynków Państwowej Fabryki Amunicji w Skarżysku-Kamiennej. Odnalazła wówczas w ocalonej z pożogi wojennej Księdze Pamiątkowej, przechowywanej w Szkole Podstawowej nr 3 im. Henryka Sienkiewicza w Skarżysku-Kamiennej (dawnej Siedmioklasowej Szkole Powszechnej im. I Marszałka Józefa Piłsudskiego), odręczny wpis na temat dwóch tryptyków pędzla Stanisława Kaczora Batowskiego namalowanych we Lwowie. Rok później właścicielka wkładki do „Przewodnika Katolickiego” z ilustracją *Obrony Lwowa* zwróciła się do kilku instytucji muzealnych z prośbą o pomoc w ustaleniu losów dzieła, apelowała również o wykonanie kopii tryptyku

29 A. Myślińska, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa – Siedmioklasowa Szkoła Powszechna im. I Marszałka Józefa Piłsudskiego, ul. Sportowa 30, 1997; Archiwum Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach.

30 T. Więcek, *Co się stało z tym obrazem*, „Gazeta Kielecka” 1994, nr 92, s. 1.

poświęconego obronie Lwowa³¹. W 2003 r. tryptykiem *Obrońcom Płocka* zainteresował się badacz historii Płocka Grzegorz Gołębiowski, któremu jednak nie udało się ustalić okoliczności jego powstania³². W końcu tego samego roku autorka tekstu prowadziła kwerendę w Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, gdzie odnalazła tryptyk pędzla Batowskiego zatytułowany *Obrońcom Płocka*. Na podstawie wpisu w księdze skarżyskiej szkoły oraz przedwojennej ilustracji prasowej udostępnionej przez Amelię Sołtysiak, dzięki której można było ocenić proporcje dzieła, rozpoznała tryptyk pochodzący ze szkoły w Skarżysku-Kamiennej. O swoich ustaleniach poinformowała niezwłocznie ówczesnego dyrektora Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie Zbigniewa Świącieckiego. W odpowiedzi otrzymała informację, że tryptyk znajdował się wcześniej w zbiorach prywatnych³³, które były zapewne miejscem przechowywania tryptyku *Obrona Płocka (Obrońcom Płocka)* po 1939 r. W 2004 r. ukazał się artykuł autorki poświęcony twórczości Stanisława Kaczora Batowskiego, w którym po raz pierwszy opublikowała wizerunki obu tryptyków ze szkoły w Skarżysku-Kamiennej: *Obronę Lwowa* w oparciu o przedwojenną wkładkę do „Przewodnika Katolickiego” w sepii oraz fotografię *Obrony Płocka (Obrońcom Płocka)* udostępnioną przez Muzeum Wojska Polskiego³⁴. Tryptyk *Obrońcom Płocka* (1936) nosi zapewne tytuł ustalony na podstawie oferty sprzedaży lub na podstawie jego treści. Przez kilka lat był eksponowany w pomieszczeniach Ministerstwa Obrony Narodowej, a po ujawnieniu przez autorkę jego pochodzenia powrócił do magazynu muzealnego. Obecnie znajduje się na stałej ekspozycji poświęconej Bitwie Warszawskiej 1920 r.

Badacze historii Płocka i płocka prasa na różne sposoby próbowali ustalić historię tryptyku Stanisława Kaczora Batowskiego *Obrońcom Płocka*. Zastanawiano się, kto mógł zamówić dzieło i czy malarz mógł wykonać je dla Płocka?³⁵. Na podstawie informacji płynących w 2016 r. z prasy ogólnopolskiej na temat identyfikacji przez autorkę tryptyku *Obrona Lwowa (Orleń Lwowski)* w jednym z warszawskich domów aukcyjnych oraz dzięki wskazaniu szkoły w Skarżysku-Kamiennej, jako miejsca, dla którego w 1936 r. wykonane zostały oba tryptyki pędzla Batowskiego, poznane zostały losy dzieła związanego z historią Płocka. W tekstach przedstawia-

31 W liście z 5 stycznia 1999 r. A. Sołtysiak zwróciła się do dyrektorów Muzeum Narodowego w Warszawie, Muzeum Niepodległości w Warszawie i Muzeum Narodowego w Kielcach z prośbą o pomoc w namalowaniu kopii tryptyku *Obrona Lwowa*, na podstawie posiadanej przez nią fotografii w sepii (kopia listu w archiwum autorki).

32 G. Gołębiowski, *Nieznany obraz Stanisława Batowskiego „Obrońcom Płocka z sierpnia 1920”*, „Gazeta Wyborcza” Płock 2003, <https://plock.wyborcza.pl/plock/1,35681,1592339.html>; dostęp 15.01.2020.

33 E. Wasilewska, Kierownik Działu Sztuki, Odpowiedź na zgłoszenie odkrycia przez autorkę pochodzenia tryptyku Stanisława Kaczora Batowskiego, *Obrona Płocka (Obrońcom Płocka, 1936)*, pismo Nr 70 (02.02.2004); S. Kaczor Batowski, *Obrońcom Płocka* (1936), MWP 56 267/1–3.

34 A. Myślińska, *Tryptyk Kielecki...*, s. 167–177, il. 9 i 10.

35 G. Gołębiowski, *Obrońcom Płocka...*, s. 32–34; tenże, *Obraz Stanisława Kaczor-Batowskiego „Obrońcom Płocka z sierpnia 1920 r.” i jego bohaterowie*, „Znad Kamiennej. Studia i Materiały” 2012, t. V, s. 5–22.

jących nowe ustalenia na temat tryptyku poświęconego walkom o Płock nie wspomniano jednak o odkryciu dokonany przez autorkę³⁶, podobnie jak i w późniejszych publikacjach³⁷. W 2017 r. ukazał się artykuł autorki poświęcony odnalezionym tryptykom ze szkoły w Skarżysku-Kamiennej³⁸.

Tryptyk *Obrona Lwowa* stanowi pandant do tryptyku *Obróńcom Płocka*. Płótna użyte do namalowania obu dzieł charakteryzuje równomierne rozmieszczenie zgrubień wątku i takie same wymiary, co wskazuje na ich wspólny rodowód. Każdy z tryptyków powstał na jednym kawałku płótna, a poszczególne sceny oddzielone były od siebie listwami nałożonymi na lico i osadzonymi w ramie.

Dla mieszkańców Płocka tryptyk Stanisława Kaczora Batowskiego *Obróńcom Płocka* ma wyjątkowe znaczenie, ponieważ przypomina wydarzenia wojny polsko-bolszewickiej 1920 r., a także bohaterstwo i poświęcenie ludności cywilnej. W okresie międzywojennym kultywowano rocznicę obrony Płocka³⁹, podobnie jak uroczystości obchodzono rocznicę obrony Lwowa⁴⁰. Oryginał tryptyku *Obróńcom Płocka* eksponowany jest w Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, ale jest on również obecny w przestrzeni Płocka. Muzeum Mazowieckie w Płocku zamówiło kopię tryptyku, namalowaną w 2011 r. przez artystę Ryszarda Primkę⁴¹. W płockim ratuszu znajduje się z kolei wielkoformatowa reprodukcja dzieła, wykonana przez grafika miejskiego Roberta Parzychowskiego metodą cyfrową⁴². Obie kopie (olejna i cyfrowa) składają się z trzech odrębnych części, na wzór obecnej postaci dzieła Batowskiego ze zbiorów Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, która jest wtórna w stosunku do tryptyku namalowanego na jednym brycie płótna.

Tryptyk *Obrona Lwowa* pozostał na jednym kawałku płótna, lecz oprawiony jest w nową ramę, pozbawioną poprzeczek oddzielających sceny. Już w 2004 r. autorka tekstu wysnuła w artykule przypuszczenie, że wymiary obu tryptyków namalowanych dla Skarżyska-Kamiennej są takie same⁴³. Zostało to potwierdzone w 2016 r., po odnalezieniu tryptyku poświęconego walkom lwowskim.

36 E. Stefańska, *Tajemnica płockiego tryptyku. Do niedawna nie wiedzieliśmy prawie nic*, „Gazeta Wyborcza”. Płock 2017, 29 stycznia; <https://plock.wyborcza.pl/plock/7,35681,21308444,tajemnica-plockiego-tryptyku-do-niedawna-nie-wiedzielismy-prawie.html?disableRedirects=true>; dostęp 10.06.2020.

37 G. Gołębiowski, *Płock 1920. Dni krwi i chwały*, Warszawa 2017, s. 92, 93.

38 A. Myślińska, *Odnalezione tryptyki Stanisława Kaczora Batowskiego ze szkoły w Skarżysku-Kamiennej*, „Świątokrzyskie” 2017, nr 19 (23), s. 121–123, il.

39 G. Gołębiowski, *Obchody rocznicy obrony Płocka 1920 r. w latach 1921–1939*, „Notatki Płockie” 2013, t. 58, nr 2 (235), s. 21–32.

40 A. Myślińska, *Obrona Lwowa...*, s. 39–56.

41 Wymiary kopii tryptyku *Obrona Lwowa* (*Obróńcom Lwowa*) różnią się od oryginału ze zbiorów Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, część środkowa ma wymiary 108 x 125 cm, części boczne 104 x 51,5 cm.

42 *Tryptyk Batowskiego w Ratuszu*, <http://www.plock.eu/pl/aktualnosci/details/article,8703,1,4.html>; dostęp 10.06.2020.

43 A. Myślińska, *Tryptyk kielecki...*, s. 176.

Odnaleziony w 2016 r. tryptyk *Obrona Lwowa* (*Orlęta Lwowskie*) pędzla Stanisława Kaczora Batowskiego nadal znajduje się w depozycie w jednej z instytucji kultury w Warszawie. Jego sytuacja własnościowa nie została do tej pory rozstrzygnięta. Miasto Skarżysko-Kamienna chciałoby odzyskać utracony obraz, ale nie wiadomo, kiedy będzie to możliwe⁴⁴.

Tryptyki Stanisława Kaczora Batowskiego *Obrona Lwowa* i *Obrońcom Płocka* (1936) z Siedmioklasowej szkoły Powszechnej im. I Marszałka Józefa Piłsudskiego w Skarżysku-Kamiennej funkcjonowały w świadomości polskiego społeczeństwa zbyt krótko. Pamięć o istnieniu dzieł niemal wygasła i dopiero materiały archiwalne ujawniły okoliczności ich zamówienia dla szkoły, a stare fotografie umożliwiły identyfikację *Obrony Lwowa*. W ciągu niemal 20 lat gromadzenia drobnych śladów istnienia tryptyków, ukazujących bohaterskie Orlęta Lwowskie i Orlęta Płockie, autorce udało się je odnaleźć.

44 Miasto odzyska odnaleziony obraz?, <http://www.skarzysko24.pl/wiadomosci/aktualnosci/17436-miasto-odzyska-odnaleziony-obraz.html>; dostęp 4.12.2016.

Anna Myślińska (National Museum, Kielce Branch)**Glory to the young heroes. Triptychs entitled *Obrona Lwowa i Obrona Płocka* (*Defense of Lvov and Defense of Płock*, 1936) by Stanisław Kaczor Batowski from the school in Skarżysko-Kamienna**

In the interwar period, the heroic Lvov Eagles and Płock Eagles were set as models in the patriotic education of children and youth. The fights of young defenders were depicted in two triptychs painted in Lvov in 1936 by Stanisław Kaczor Batowski (1866-1946): *The Defense of Lvov* and *The Defense of Płock*. They are oil paintings on one piece of canvas and the triptych scenes are separated by wooden slats embedded in the frame. The works were commissioned to the school named after Józef Piłsudski in Skarżysko-Kamienna, where they were exhibited for almost three years. Batowski knew the terrain conditions of Lvov; however, he painted the battle of Płock and the decoration of the city's defenders with Crosses of Valor on the basis of the materials provided by the commissioners.

After the outbreak of World War II, the triptychs were hidden and later forgotten. After 1989, both were put up for sale on the art market. The triptych *The Defense of Płock* was bought in 1994 for the Polish Army Museum in Warsaw (divided into three parts) as a work from private collections. *The Defense of Lvov* was identified by the author in one of the Warsaw auction halls in 2016, and then secured as a war loss by the services of the Ministry of Culture and National Heritage. On the basis of archival materials and after nearly 20 years of research, the author found and identified both triptychs by Stanisław Kaczor Batowski from the school in Skarżysko-Kamienna. The city of Skarżysko-Kamienna is trying to recover the discovered triptychs.

Keywords: Stanisław Kaczor-Batowski, defence of Lvov, defence of Płock, Józef Piłsudski, Skarżysko-Kamienna